

РЕЛІГІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ. СУЧАСНИЙ ЕТАП

Анотація

У статті розглянуто розуміння феномену цінностей та ціннісних орієнтацій особистості у християнській теології. Аналізуються сучасні підходи до формування ціннісних орієнтацій особистості у системі релігійної освіти.

Аннотация

В статье рассматривается понимание феномена ценностей и ценностных ориентаций личности в христианском Богословии. Анализируются современные подходы к формированию ценностных ориентаций личности в системе религиозного образования.

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан взаємин особистості та Церкви актуалізує необхідність взаємоосягнення та взаємодоповнення психології та теології. Релігійне розуміння глибинних підвалин людського ества сприятиме оптимізації психологічного супроводу виховного процесу. Розуміння головних психологічних закономірностей розвитку особистості дозволить ефективніше інтегрувати релігійний світогляд у сферу соціальних транзакцій людини. Поєднання психології та релігії є нагальною потребою задля конгруентності соціогенезу сучасної особистості.

Постановка проблеми. Докорінним чином відрізняється розуміння природи, структури, змісту цінностей та ціннісних орієнтацій у теології та психології. Якщо сучасна наука схиляється розглядати цінності як суб'єктивну та динамічну категорію, то теологія ж стверджує про їх об'єктивність та сталість. Існує чимало спроб дослідити релігійний підхід до даної проблеми (Кольберг, Г. Хофстед, Р. Котескі, В. Мілев, М.А. Попова, Д.М. Угринович, В.В. Ліпов, та ін). Однак, на нашу думку, неможливо адекватно дослідити релігію, перебуваючи поза релігією.

Розглядаючи розуміння цінностей та ціннісних орієнтацій у релігії, ми стикаємось із розбіжністю, нетотожністю багатьох понять та категорій психології та теології. На сучасному етапі актуальною є потреба симфонізувати психологію та релігію. Особливо хочеться відмітити науковий доробок у цій галузі доктора психології, католицького священника Адріана ван Каама. Це так звана «теорія духовної формації», де є власна мета-мова, власний термінологічний апарат, задля наближення науки до розуміння універсального духовного досвіду. (Розроблена ним на протязі 50 років система знань визнана Американською Психологічною Асоціацією в якості самостійної наукової дисципліни). На наших же теренах цією проблемою займається психологічна школа Б. С. Братуся. [2]

Виклад основного матеріалу дослідження. Така категорія психології як «цінність», в теології є конструктором більш загальної категорії «добро». «Все, що сотворене Богом—є добре». Все творіння, всі об'єкти зовнішнього світу можуть виступати в якості цінностей. «Все, що причетно в якій би то не було мірі Добру, тобто Богові як абсолютній повноті буття, містить в собі виправдання свого буття, заслуговує на нього. ... Навпаки, все, що перешкоджає здійсненню абсолютної повноти буття, не заслуговує на те, аби бути». [5, с. 15].

На відміну від наукового розуміння суб'єктивної природи цінностей, М. О. Лоський вважає: «Ймовірне відношення цінності до відчуття та волі не дає права будувати психологічну теорію цінності: цінність є умова певних відчуттів і бажань, а не наслідок їх. Необхідний зв'язок цінностей з суб'єктом, саме та обставина, що всяка цінність є цінність для будь-якого суб'єкта, не дає права говорити, що цінності суб'єктивні. Як пізнання світу передбачає свідомість, але з цього зовсім не виходить, ніби пізнана істина сповна обумовлена свідомістю, так і ціннісний характер світу передбачає наявність суб'єктів. Однак це не означає, що цінності *сповна* обумовлені буттям суб'єктів. Цінність є щось що виходить за межі протилежності суб'єкта та об'єкта, оскільки обумовлюється відношенням суб'єкта до того, що вище за всяке суб'єктне буття, саме до Абсолютної повноти буття» [5, с. 32]

М. О. Лоський поділяє цінності на *позитивні* та *негативні*. Позитивні, у свою чергу, на *абсолютні* та *відносні*.

- *«Абсолютна* позитивна цінність є цінність, сама в собі безумовно виправдана, отже, що має характер добра з будь-якої точки зору, в будь-якому відношенні і для будь-якого суб'єкта; не лише сама по собі вона завжди є добро, але й наслідки, необхідно витікаючі з неї, ніколи не містять в собі зла. Таке добро є, наприклад, Божественна абсолютна повнота буття.
- *Відносна* позитивна цінність є цінність, що має характер добра лише в якому-небудь відношенні або для яких-небудь певних суб'єктів; у якому-небудь іншому відношенні або для яких-небудь інших суб'єктів така цінність сама по собі є зло, або, принаймні, необхідно пов'язана із злом. Такі цінності, в яких добро необхідне пов'язано із злом, можливі лише в психоматеріальному царстві буття, де діячі відносно ізольовані один від одного своєю більшою або меншою егоїстичною замкнутістю в собі». [5, с. 31-32].

Окрім категорії «добро» в теології є ще категорія «зло». Ця категорія визначається як відсутність добра. Тобто ця категорія не є онтологічною категорією(не є *ens*), а є якраз відсутністю онтологічного «добра». М. О. Лоський пише про це так: «Цінності можливі лише в тому випадку, якщо основи буття *ідеальні* й притому *духовні*» [5, с. 29].

Преп. Варсонофій Оптинський теж вважає справжніми цінностями тільки релігійні цінності: «Наукова просвіта може бути засвоєна всіма народами без різниці, але моральна просвіта та чистота властиві тільки християнину...» [4, с. 606]. Про походження всіх цінностей від Бога пише й

Никодим Святогорець: «...бо вони всі суть промені, що походять від одного й того ж Божественного світла» [4, с. 112]

Психологічна категорія «ціннісні орієнтації особистості» в теології є складовою таких категорій як «чеснота»(рос. добродетель), «мораль», «моральний закон», «духовність».

Митрополит Ієрофей Влахос обстоює думку про те, що християнство, православ'я не є ані філософією, ані релігією в сучасному, науковому тлумаченні цих понять. Він вживає термін «психотерапія», «лікування». А тому процес формування релігійних ціннісних орієнтацій митрополит бачить не як насадження, не як засвоєння особистістю «зовнішніх» цінностей. А як розкриття «внутрішнього», того, що є імманентним людині. Тобто, на його думку, релігійні цінності є притаманні людині з самого початку. Головний акцент при формуванні індивідуальної системи цінностей доцільно робити на розкритті внутрішнього потенціалу, гармонізації особистості, розумінні зв'язку з Богом. [6]

Християнство розглядає процес формування ціннісних орієнтацій у особистості як прогресивний процес. «Що ви доброго посієте в душах власних дітей у їх юності, те може пізніше прорости в серцях їх, коли вони прийдуть у зрілий вік», — зазначає преп. Амвросій Оптинський. [4, с. 143] Вважається, що саме формування системи цінностей це й є формування людської особистості в процесі її становлення, соціалізації. Однак, найпершим кроком, процес формування цінностей передбачає вибір конкретною особистістю певного ідеалу. Особливості змісту цього ідеалу й зумовлюють особливості змісту індивідуальної системи цінностей. «В основі повинна бути закладена сильна любов до чесноти та до всього благочестивого життя, та полум'яна до цього ревність...» [7, с. 112]

Церква розглядає систему ціннісних орієнтацій як детермінанту розвитку та становлення особистості, детермінанту всієї активності індивіда, основу світогляду. Саме ця система й характеризує людину. Спрямування людини на удосконалення відбувається через вплив на її систему цінностей. «Будь-яка сфера діяльності Церкви має своєю головною метою спасіння людини через її духовно-моральне удосконалення. За словами Климента Олександрійського, наш Педагог—Ісус Христос... у Якого любов виставляється принципом, а Богоподібність—метою...» [3, с. 28]. «Православна Церква розглядає функцію освіти не тільки у наданні людині суми знань, відповідно до її віку та інтересів суспільства, але й у створенні умов для духовного становлення особистості... На наш погляд, християнські духовно-моральні цінності, які закладаються в процесі освіти, складають фундамент гармонійного розвитку особистості...» [3, с. 24].

У книзі «Керівництво до домашнього релігійно-морального християнського виховання дітей» подається наступне визначення змісту та мети формування системи цінностей: «Релігійно-моральне виховання полягає в тому, щоб розвивати релігійність у дітях через засвоєння їхнім розумом, волею

та серцем головних цінностей християнської православної віри та правил благочестя... Мета релігійно-морального виховання дітей полягає в тому, щоб головні істини православної віри та правила християнського благочестя, вповні засвоєні дітьми в час їхньої юності, мали вирішальний вплив на весь склад їхніх думок та переконань, на стан серця та прояви волі, та загалом на все подальше життя та діяльність» [8, с. 7-8].

Позаяк усі цінності, у релігійному розумінні, походять від Бога, то детермінуючу роль в актуалізації для особистості певних цінностей відводиться дії Божої благодаті. «Коли прийде, научить вас всьому та наставить вас на істину»(Ін. 14, 26). «Дітям дайте добре виховання відносно моралі, та, коли вони будуть гідні та буде їм корисно, Бог у змозі збагатити їх або дарувати необхідне й доцільне» [4, с. 146]

У змістовному плані релігійний підхід до формування системи цінностей співпадає з ідеалом античної традиції. Тобто це розуміння «справжньої» людини, як всебічнорозвинутої особистості зі стійкою системою моральних цінностей, конгруентної, творчоактивної, здатної до пізнання, професійної самореалізації. У той самий час це соціально-відповідальна людина, яка бачить реалізацію власної життєвої мети не стільки в досягненні особистого благоустрою, скільки у служінні ближнім та суспільству в цілому. «Не прийшов бо щоб Мені послужили, а щоб послужити іншим». Однак релігія в жодному разі не прагне протиставити «індивідуальне» «соціальному». Адріан ван Каам вважає, що індивідуальна система цінностей формується в процесі діалогу між особистими та соціальними цінностями. Мету формуючого впливу на становлення та динаміку індивідуальної системи цінностей Церква вбачає у залученні людини до високої духовності, моралі та культури. Цим самим прагнучи поєднати індивідуальний та соціальний аспекти буття. Вектор цього процесу спрямовано на те, щоб людина прагнула до гармонізації внутрішнього та зовнішнього(гармонійний устрій соціуму). «Церква прагне охопити та якомога глибше інтегрувати як індивідуальну мораль(особисті чесноти), так й соціальну етику(правова свідомість та культура взаємин). Мета—оволодіти як теоретичним мисленням, так і практичними, у тому числі професійними навичками». [3, с. 27]. Формування системи цінностей релігія вбачає як процес «залучення особистості до багатовікової мудрості людської культури та творчості, до духовно-моральних цінностей свого народу....Необхідно передусім виховати людину—громадянина, яка зуміє використовувати на благо всі чудеса технічної думки» [3, с. 27].

Важливу роль при формуванні системи християнських цінностей Церква відводить малій групі, інституту сім'ї. «Значних результатів релігійне виховання досягало завдяки тому, що у перші віки християнства кожен християнський дім, кожна сім'я складала малі церкви, пройняті духом високого благочестя. Самі батьки та вихователі слугували живими прикладами для дітей та вчили їх не стільки словом, скільки своїм життям та поведінкою» [8, с. 35] «Блаженний Ієронім писав одній матері: «Ти сама повинна бути прикладом для

своєї доньки; тобі повинна наслідувати її недосвічена юність; ані в тобі, ані в своєму батькові вона не повинна бачити нічого негідного» [8, с. 38]. «Невід’ємною частиною освітнього процесу, тим середовищем, у якому він проходить, є сімейне та суспільне виховання якщо у сім’ї... та суспільній свідомості відсутні моральні християнські цінності земного буття, такі як «Не вбий», «Не вкради», ми не досягнемо бажаних результатів у духовно-моральному становленні особистості, а у молодіжному середовищі будуть привабливими такі пороки як жорстокість, злочинність, наркоманія» [3, с. 26].

Церква вважає, що найкраще засвоюються ті цінності, прояви яких людина бачить у поведінці, презентації інших осіб. На священницькому хресті є напис: «Будь взірцем для вірних словом, життям, любов’ю». Саме особистий приклад, поведінка людей, які, в перцепції інших, уособлюють релігію, є домінуючими факторами, що впливають на формування релігійних цінностей.

На відміну від психологічної науки, яка «розпорошує» свої зусилля на визначення змісту та структури, констатування динаміки індивідуальних та групових систем цінностей, релігія вже давно визначила й телеологізм (користуючись термінологією З. С. Карпенко) цінностей у структурі особистості. Це щастя та гармонійний розвиток людини. «Глибинна суть, а, отже, й тайна християнської моральної системи—концепція щастя і шляхів його досягнення кожною людиною. Християнство вчить: людина є особистістю недосконалою, а Бог є Абсолютною Досконалістю, тобто в Богові все довершене, а людина залишається недовершеною. Отже здобути Повноту і Довершеність людина може через Бога і з Богом. Щастя, в християнському розумінні, — це духовна повнота людини, тобто наповнення людської душі духовним благом, що дає стан блаженства, — і здійснюється це за вільним вибором людини.» [1, с. 4]. Отже, з релігійної точки зору, вповні «самоактуалізуватись» (за Маслоу) людина може тільки засвоївши й керуючись релігійною системою цінностей.

Аналізуючи релігійну літературу з питань цінностей можливо завбачити єдність щодо розуміння змісту, природи та структури цінностей, місця та ролі ціннісних орієнтацій у структурі особистості. Однак щодо вибору методів та шляхів формування релігійної системи цінностей, тут вже простежується «плюралізм», повна «палітра» думок та поглядів.

Умовно їх можливо поділити на «консервативні» («традиційні») та «новаторські».

«Консерватори» вважають себе продовжувачами давніх традицій релігійного виховання. «Ідеалом» для них слугує «система виховання у давнину», у якій «на першому плані стояло розкриття та засвоєння християнського вчення, а пізнання в науках та мистецтвах світських мали значення другорядне... Коли починалось навчання дітей грамоті, то першою навчальною книгою було Слово Боже та церковні молитви... Батьки та вихователі старанно огороджували своїх дітей від усього, що могло б породити

в них непристойні думки та бажання» [1, с. 34-39]. Вони використовують при формуванні християнських цінностей методи «прямого» впливу: безпосереднє вивчення богословських дисциплін (Закону Божого, катехизису, тощо), заучування молитов, перебування в храмі. Загалом, їхні методи характеризуються різким протиставленням «релігійного» та «світського», категоричністю оцінок та суджень. Вони намагаються прищепити дітям «страх Божий», зробити церковно-літургійний спосіб життя провідною формою активності особистості, сформувавши пріоритет «релігійних» цінностей над «особистими». Їхню систему цінностей скоріше можна назвати системою норм, законів.

«Консервативні» методи формування системи цінностей скоріше відповідають характеристиці такої категорії комунікативної філософії М. Бубера як «індивідуальність» (яка прагне відрізнятись від інших, протиставляє себе іншим).

Життєва практика показує, що діти, у переважній більшості, після подібного виховання у системі недільних шкіл, у 12-13 років, практично втрачають інтерес до релігії, зокрема до її церковно-приходської форми. В. Сухомлинський писав: «Якщо хочете виховати з дитини морального негідника—то з самого малечку втворюйте йому різні моральні сентенції. З часом це наб'є йому «оскомину», і він буде чинити все навпаки».

Однак, на нашу думку, життя є різноманітним. На деяких людей певні методи впливають згубно, а для інших—це найбільш доцільні. Подібний («консервативний») підхід до системи цінностей відповідає усталеним стереотипам про релігію у сучасному суспільстві.

«Новатори» вважають, що «знайомство молодої людини з Православ'ям не повинно зводитись до заборон, молоді необхідно показати красу нашої віри, привести її до усвідомлення того, що якщо й застосовуються обмеження, то не як самоціль, а заради досягнення та збереження цієї краси» [3, с. 29-30]. На їхню думку християнство як світогляд та Церква як інститут є колицею сучасної світської науки та освіти. Необхідно шукати нові форми адекватного свідчення духовно-моральних цінностей Православ'я сучасному поколінню. По суті мова йде про формування нових традицій православної освіти, використовуючи сучасні інформаційні та освітні технології, та враховуючи світоглядні установки сучасності. Патріарх Олексій II зазначає: «Можна сказати, що в наш час традиційні соціальні інститути, такі, як сім'я, школа та релігійна громада, уже зачасти не справляють вирішального впливу на формування світогляду людей, особливо молодого покоління. Величезне значення для формування системи цінностей сучасного інформаційного суспільства мають засоби масової інформації. Не враховувати цей фактор не можна, інакше всі зусилля змінити моральну ситуацію у сфері освіти та виховання будуть зведені нанівець.... Тому коли ми говоримо про відродження православних традицій освіти та виховання, ми не повинні розуміти під цим тільки відновлення історично існуючих форм православної освіти—таких, як

недільна школа, православна гімназія, духовна семінарія та академія, тощо». [3, с. 25].

Головною метою формуючого впливу на систему цінностей «новатори» вбачають подолання секуляризації свідомості. На відміну від «консерваторів», вони не намагаються протиставити «релігійне» та «світське»; не проповідують «втечу від світу», а прагнуть «воцерковити» особисті інтереси людей. Семантичний аналіз терміну «релігія» вказує на зв'язок людини з Богом. Зв'язок усього життя, усієї людини, усіх її інтересів з християнством. «Новатори» зазначають, що можна бути сучасною та водночас духовною людиною. Вони використовують методи «непрямого» впливу. Під час роботи спортивних, туристичних, розвивальних, та ін. гуртків ненав'язливо культивуються християнські цінності. Використовуються сучасні педагогічні технології.

Загалом головну тезу «новаторства» можливо виразити словами блж. Августина: «Возлюби—та поступай, як хочеш» та парафразом Анрі Жильсона: «Віруй—та мисли, як хочеш».

«Новаторські» методи формування системи цінностей можливо порівняти з «особистістю» М. Бубера. Тут присутнє прагнення до взаємодії, спільності з навколишнім світом.

Описані групи методів формування християнської системи цінностей, на практиці, не так часто зустрічаються в «чистому» вигляді. Все залежить від особистих поглядів, особливостей індивідуальної системи цінностей тих, хто здійснює цей формуючий вплив.

Висновки.

1. Понятійно-категоріальний апарат психології та теології мають суттєві розбіжності. У релігії людина не розділяється на іпостасі: «індивід», «індивідуальність», «особистість», а розглядається як єдина цілісна система. Цінності походять від Бога, та є Його відображенням у Творінні. Все буття є цінністю, до того ж цінністю позитивною («добро»). «Справжніми» цінностями вважаються тільки духовно-релігійні цінності. Цінності розуміються не як суб'єктивна реакція особистості на зовнішні об'єкти, а як імманентна властивість людини, бо людина є образом та подобою Бога. «Закон написаний на скрижалях їхніх сердець» (Рим. 2, 15).
2. При формуванні системи цінностей акцентується увага на розкритті внутрішнього потенціалу, гармонізації особистості, розумінні зв'язку з Богом. Цінності зумовлюють саме буття людини. Вважається, що саме формування системи цінностей це й є формування людської особистості в процесі її становлення, соціалізації. Детермінуюча роль в актуалізації для особистості певних цінностей відводиться дії Божої благодаті.
3. Релігія визначила «телеологізм» системи цінностей у структурі особистості. Це щастя та гармонійний розвиток людини на шляху до Бога.

4. На сучасному етапі Церква використовує різноманітні підходи та методи задля формування системи християнських цінностей, враховуючи особливості світогляду сучасних людей.

Список використаних джерел)

1. Багнюк А. Л. Християнська етика. Тематичний довідник. 11 клас / А. Л. Багнюк. — Тернопіль : ТзОВ «Видавництво Астон», 2006. — 256 с.
2. Братусь Б. С. Двойное бытие души и возможность христианской психологии / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. — 1998. — №4. — С. 47-52.
3. Вісник прес-служби УПЦ. — Квітень 2006. — Випуск 55
4. Душеполезные поучения преподобных оптинских старцев : в 2 томах. — Издание Введенской Оптиной пустыни, 2000. — Т.1. — 687 с.
5. Лосский В. Н. Ценность и Бытие: Бог и Царство Божие как основа ценностей / В. Н. Лосский. — Серия: Религиозная философия. — М.-Харьков : АСТ-Фолио, 2000. — 864 с.
6. Митрополит Иерофей Влакос. Православная психотерапия (святоотеческий курс врачевания души) / Митрополит Иерофей Влакос. — Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006. — 368 с.
7. Преп. Никодим Святогорец. Невидимая брань / преп. Никодим Святогорец; [перевод с греческого святителя Феофана Затворника]. — Москва : Издательство Сретенского монастыря, 2003. — 240 с.
8. Руководство к домашнему религиозно-нравственному христианскому воспитанию детей / редактор Е. В. Тростникова. — М. : Изд-во «Отчий дом», 2001. — 159 с.

Summary

This article examines the understanding of phenomenon of value and personality value orientations in Christ theology. It analyses the modern approaches to the formation of personality value orientations in the religious education.

УДК 159.928.22:316

Добровольська Н.А.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Анотація

В статті представлений психологічний аналіз вивчення проблеми педагогічної обдарованості. Подаються результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, які вивчали різні конструкти в структурі педагогічної обдарованості. Дається інтегративне визначення педагогічної обдарованості, яке може бути покладене в основу методологічних досліджень проблем педагогічної обдарованості.

Ключові слова: обдарованість, педагогічна обдарованість, педагогічна креативність.

Аннотация

В статье представлен психологический анализ проблемы педагогической одаренности. Представлены результаты исследований отечественных и зарубежных